

Aneli Dragojević Mijatović

Viškovo 60, HR-51216 Viškovo
aneli.dragojevic@novilist.hr, anelidr@yahoo.co.uk

Keynesov *animal spirit*

Filozofski aspekti učenja Johna Maynarda Keynesa o uzrocima ekonomskih kriza i opravdanju državne intervencije¹

Sažetak

Klasična i neoklasična ekonomska misao, na koju se naslanja današnji neoliberalni princip, poima slobodno tržište kao savršeni mehanizam koji je, ako se i poremeti, sposoban samostalno se vratiti u ravnotežu. Britanski ekonomist John Maynard Keynes još za Velike Depresije 1929. uočava da ne postoji jamstvo za takvo što jer tržište nije zbroj racionalnih individua. Prema Keynesu, čovjek djeluje prema osjećaju, slučaju i hiru, kao iracionalnim porivima koji su, međutim, u epistemički ograničenim uvjetima jedini i mogući. Korektivni faktor u vidu državne intervencije nužan je kako bi uklanjao anomalije slobodnoga tržišta. Aktualna globalna kriza opet je na to podsjetila. U radu se tumači sličnost između pojma animal spirit, što ga Keynes uvodi u svom djelu Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca (1936.) i Humeove ideje o strastima kao pokretačima ljudskih akcija.

Cljučne riječi

John Maynard Keynes, David Hume, *animal spirit*, odlučivanje, iracionalnost, globalna kriza, slobodno tržište, državna intervencija

Potaknut globalnom ekonomskom krizom koja je kroz zadnje četiri godine poharala tržišta, banke bacila u gubitke, a tvrtke u bankrote, čega je posljedica rast nezaposlenosti i siromaštva, bihevioralni ekonomist Dan Ariely u svojoj knjizi *Predvidljivo iracionalni* zaključuje kako je upravo ovakav slijed događaja potvrda da je imao pravo kada se u godinama prije krize sukobljavao s brojnim pristalicama klasične ekonomske doktrine. Klasični ekonomisti, tumači Ariely, vjeruju u svemoć tržišta koja se temelji na još dubljem vjerovanju da je čovjek racionalno biće koje donosi razumne i na logičkom zaključivanju utemeljene odluke. U takvom svjetonazoru, ukoliko i postoje iracionalni pojedinci, pa čak i kada su u većini, arbitrarne snage tržišta učinit će da manji broj superracionalnih individua iskoristi položaj i u konačnici tržište opet vrati u ravnotežu. Opisujući u predgovoru svoje knjige sukobe s takvim »indoktriniranim« sugovornicima, pri čemu jednog od njih znakovito naziva »gospodin Logika« (Ariely 2009: 10–11), Ariely spominje i Adama Smitha i njegovu *nevidljivu ruku*, ali i Čikašku ekonomsku školu kao sljednicu stare klasične i neoklasične škole koja je nevidljive sile tržiš-

1

Dio rada izložen je na Međunarodnoj filozofskoj konferenciji *Man and World*, u organizaciji Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci i Hrvatskog društva za

analitičku filozofiju, održanoj u Rijeci, 20. i 21. 5. 2011. Zahvaljujem prof. dr. sc. Snježani Prijčić-Samaržija na čitanju teksta i sugestijama.

ta podigla gotovo na razinu svemogućeg Boga. Ariely, dakle, kao i većina bihevioralnih ekonomista, spori s klasičnom paradigmom u dijelu u kojem ona vjeruje da su pojedinci racionalni. Ova je kriza, prema Arielyju, potvrda da je bihevioralni pristup puno važniji nego što su to klasični ekonomisti skloni priznati te da je racionalni pojedinac zapravo više klasični mit, nego suvremena stvarnost.

Iako je korisno podsjetiti na razliku između dva pristupa, što Ariely i čini, ne treba, međutim, smetnuti s uma da najnovija globalna kriza nije niti prva takva u ljudskoj povijesti koja je izazvala oštru reakciju na klasičnu paradigmu, niti je koncept iracionalnog donošenja odluka novina vezana uz nju. Važnost psihološkog faktora za ekonomsko odlučivanje više je puta spominjana tijekom razvoja ekonomske misli. Međutim, u povijesti klasične, neoklasične i na njima utemeljene moderne ekonomske teorije postojalo je samo jedno znanstveno »iskliznuće«, tek jedan jedini revolucionarni manevar koji je ekonomiju na teorijskoj, ali i praktičnoj razini istrгнуo iz dogmatske uljuljkanosti u svemoć tržišta. Bila je to kejnezijanska revolucija britanskog ekonomista Johna Maynarda Keynesa. Ona je nastupila tijekom prve velike globalne krize poznate kao Velika Depresija iz 20-ih i 30-ih godina prošloga stoljeća. Uz svoja revolucionarna postignuća koja se vežu prije svega uz fundamentalnu ekonomsku znanost, prvenstveno na polju monetarne i fiskalne politike, Keynes u svojem najpoznatijem djelu *Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca* iz 1936. kreira i koncept svojevrsnog iracionalnog subjekta uvodeći pojam *animal spirits* (životinjski porivi ili životne sile²) koji vladaju ljudskim ponašanjem i ekonomskim odlukama pojedinaca:

»Čak i odvojeno od spekulacijom prouzrokovane nestabilnosti postoji nestabilnost uzrokovana urođenom osobinom ljudi prema kojoj je velik dio njihovih stvarnih djelatnosti ovisan o spontanom optimizmu bilo moralnom, hedonističkom ili ekonomskom, a ne o matematičkim očekivanjima. Najvjerojatnije je da se većina odluka da nešto učinimo, i posljedice koje će biti protegnute kroz niz dana može donijeti pod utjecajem životinjskih poriva, spontane želje za aktivnošću nad neaktivnošću, a ne kao posljedica izvaganog prosjeka veličina koristi pomnoženim veličinama vjerojatnosti. Poduzetništvo se pred samim sobom pretvara da je vođeno predviđanjima bez obzira kako su jasna i iskrena. Oni se osnivaju na točnim proračunima budućih koristi tek nešto više od istraživanja južnog pola. Tako bi se poduzetništva, da dođe do ugasnuća životinjskih poriva i spontanog optimizma, prepuštena otud potpunoj ovisnosti o matematičkim očekivanjima, ugasila i bila bi nestala. Valja reći da strah od gubitka može biti temeljen na ništa manje razumnim osnovama od onih na kojima su prije temeljeni profiti.« (Keynes 1936/1987: 103–104)

Keynesovo se ime prije svega veže za doprinos ekonomskoj znanosti, prije svega monetarnoj, u okviru koje je razradio kompleksan sustav transmisivskih mehanizama monetarne politike (Mishkin 1996: 2004), odnosno načina na koji politika središnjih banaka može utjecati na financijska i realna tržišta, najčešće kako bi djelujući anticiklički privredu izvukla iz depresija i kriza u koje ona ciklički upada. Keynes je bio i praktičar koji je predmet interesa radi potrebe brzog djelovanja potom prebacio na fiskalnu politiku, zagovarajući politiku javnih radova, veće potrošnje, deficitarnog financiranja, mekih budžetskih ograničenja, a sve opet u cilju izlaženja privrede iz krize kroz povećanje zaposlenosti, proizvodnje, potrošnje i *outputa*. Keynesova je zasluga, dakle, prije svega ekonomsko-teorijske prirode pa je stoga njegova ideja o animalnim nagonima koji upravljaju ponašanjem ljudi i tako praktički izazivaju sve te krize i neravnoteže ostala na neki način skrivena iza njegovih drugih eksponiranijih ideja. Stoga je potrebno izvući je iz zaborava i postaviti

na mjesto koje joj pripada, a to je mjesto uzroka neravnoteža za koje je onda sam Keynes propisivao recepte.

Još je, dakle, Keynes spominjao psihološke faktore kao bitnu komponentu donošenja odluka. Prije njega vladao je koncept klasične, a potom i neoklasične ekonomske misli, za koju je ključna ravnoteža. Keynes je pak uočio kako privreda nema ugrađeni mehanizam uravnoteženja i kako su krize itekako moguće stoga je propisao niz recepata kako iz tih kriza izaći. Upravo je dakle neravnoteža, asimetrija, u okosnici Keynesova učenja, kao reakcija na klasičarsku ravnotežu. Ako klasičari vjeruju da je čovjek racionalni subjekt, a Keynes u okviru svog intervencionizma uvodi koncept animalnih nagona, onda nije teško zaključiti kako upravo ta oprečnost stoji u samim fundamentima Keynesove ekonomske revolucije.

Akerlof i Shiller, koji su dali detaljnu interpretaciju Keynesovog *animal spirit*a, kažu:

»Kao što je nevidljiva ruka Adama Smitha ključni pojam klasične ekonomije, Keynesov animal spirit ključan je za drukčiji pogled na ekonomiju – pogled koji objašnjava dubinske nestabilnosti kapitalizma.« (Akerlof i Shiller 2009: IX)

Nakon Keynesa, Čikaška škola i Milton Friedman ekonomsku teoriju ponovno vraćaju na njena klasičarska počela, odnosno obnavljanju koncept klasične teorije što je poznato kao monetaristička kontrarevolucija (Perišin, Šokman i Lovrinović 2001). Za tu kontrarevoluciju ponovno je svojstveno učenje da tržištima ne treba pomagati, ona će sve najbolje učiniti sama, a na polju monetarne ekonomije Friedman tvrdi da je ona u kratkom roku možda i učinkovita prema realnoj ekonomiji, no, kako je u dugom roku posve neutralna a izaziva inflaciju, onda je bolje da se uopće i ne pokušava miješati u realne tokove jer će u konačnici time napraviti više štete nego koristi (ostat će samo inflacija). Na tu klasičarsku paradigmu u suštini se naslanja neoliberalni kapitalizam u kojem je navodna efikasnost nevidljive ruke upravo alibi za nedjelovanje.

No, nevidljiva ruka ponovno se pretvorila u pohlepnu ruku jer su njome i uoči ove krize, baš kao što je Keynes rekao, vladali animalni nagoni. Kako nije bilo dovoljno regulacije i kontrole od strane regulatora i države, došlo je do poremećaja koje je opet trebalo liječiti državnim intervencionizmom i sredstvima poreznih obveznika. Drugim riječima, ukoliko vlast ne djeluje permanentno, kao svojevrzni nadgledatelj tržišnog mehanizma, već prepusti sve tržištu čekajući da ono samo napravi red, morat će nered čistiti naknadno. Dakle, reakcija na klasičnu ekonomiju ogleda se prije svega u keynezijanskoj doktrini državne intervencije u čijem je temelju bila upravo ideja *animal spirit*a. Bihevioralna ekonomija proučava ponašanje pojedinca, ali i ostaje na toj mikro razini: preispituje racionalnost ponašanja i proces donošenja odluka. Keynes je, međutim, još prije osamdesetak godina ponudio rješenje »odozgo« – državnu intervenciju, kao nužno potrebnu, jer proturječnosti kapitalizma vode u preveliko gomilanje kapitala s jedne, te siromaštvo s druge strane. Stoga se, smatra on, treba umiješati država sa svojim »podruštvljenim investiranjem« (Keynes 1936/1987: 213). Država treba intervenirati i arbitrarno dje-

2

U izvorniku Keynes koristi pojam *animal spirits*. U hrvatskom prijevodu Ive Bičanića taj se pojam prevodi kao *životinjski poriv*. Riječ je, međutim, o višeznačnoj i teško prevodivoj sintagmi koja obzirom na kontekst ovdje može značiti i *životnu silu*, odnosno

spontani optimizam koji čovjeka pokreće na djelovanje. Termin *životna sila* javlja se i u hrvatskom izdanju knjige *Keynes: Povratak velikana* u prijevodu Zvonimira Baletića (Skidelsky 2011: 110).

lovati jer tržišta to neće učiniti sama pa će neravnoteže eskalirati i doći će do nezaposlenosti, siromaštva i raspada sistema.³ Dakle, iako se to na neki način čini oprečno, nevidljiva ruka klasičara ide u paru s mitom o racionalnim subjektima. S druge strane, priznanje tržišne nesavršenosti u svojoj potki ima priznanje da ni ljudi nisu posve savršeni u svom razumskom zaključivanju. Stoga treba intervenirati, pomoći, terapijski djelovati. Znači da priznanje da smo nesavršeni, da ponekad donosimo i iracionalne odluke, traži intervenciju, terapiju, pomoć. Čini se da, i u temeljima tradicionalne ekonomije i tradicionalne filozofije, postoji vjera u ravnotežu i racionalnog pojedinca koji će svojim na razumu utemeljenim odlukama utjecati na povećanje vlastitog probitka pri čemu se razumnim smatra ono što će nam osigurati najveću »uspješnost«, u materijalnom ili duhovnom smislu. U suštini svih ostalih odnosa, dakle, jesu ekonomski odnosi, no ne u klasnom i materijalnom smislu, nego prije na način da stanovita *ekonomika*, kao mjera dobrog i lošeg, kao računanje budućih ishoda, prethodi svakoj akciji. Međutim, naglašava Keynes, nagon je jači od svake računice.

No, što je zapravo Keynes mislio izrazivši se u terminima *animal spirita*? Može li se *animal spirit* zaista razumijevati tek kao neki opasan poriv na kojem se temelje spekulacije koje se onda suprotstavljaju poduzetničkim interesima temeljenim na dugoročnim očekivanjima?⁴ Je li uloga *animal spirita* samo u izbacivanju iz ravnoteže i što uopće znači izbaciti nešto iz ravnoteže, odnosno je li to samo po sebi nužno nešto loše? Odgovor na sva ova pitanja je negativan. *Animal spirit* naime nije ništa o čemu bi se moglo etički ili metaetički rasuđivati, u smislu nekog pojedinačnog ili općeg dobra, ili pak pojedinačnog ili općeg zla u vidu (tržišne) ravnoteže ili neravnoteže. *Animal spirit* naprosto jest, on je sila koju živ čovjek ima i ona ga sama upravo čini živim. Bez te sile čovjek bi bio tek prazno tijelo, tek materija bez duha, a duh (*spirit*) povezuje se ovdje s nečim iskonskim, životinjskim (*animal*) što je čovjeku urođeno i svojstveno, svojstvenije od samog razuma. *Animal spirit* se možda treba shvatiti kao prirodni nagon čovjekov da se kreće, djeluje, donosi odluke i ulazi u rizik, te da onda na temelju svojih uspjeha zadovoljno nastavlja ili na neuspjesima uči. Taj spontani optimizam ide prije samog razumskog zaključivanja, ide prije kalkulacije, on možda ponekad pretpostavlja iracionalno postupanje, no to je cijena življenja jer isto tako bez tog spontanog optimizma ničeg ne bi ni bilo, ni »dobrog« ni »lošeg«; ekonomski i povijesni kotači bi stali:

»Sa sigurnošću se može reći da poduzetništvo osnovano na nadanju koje se proteže do budućih koristi pridonosi zajednici kao cjelini. No, poticaji pojedinca su dovoljni tek kada je razumni proračun praćen i podržan životinjskim porivima. Tako je razmišljanje o krajnjim gubicima, koje često sustigne pionire i koje je iz iskustva poznato i nama i njima, otklonjeno na isti način kao što zdrav čovjek otklanja očekivanje smrti.« (Keynes 1936/1987: 104)

Keynesovo spominjanje smrti vrlo je važno za shvaćanje njegovog *animal spirita*. *Animal spirit* bi dakle trebao biti shvaćen kao prirodni poriv da se djeluje, kao životna sila koja se nalazi u svakome od nas i koja nas tjera naprijed, možda i u pogrešku, no da te sile nema naprosto se ne bismo mogli ni pomaknuti s mjesta, paralizirani svjesnošću o nepovoljnom krajnjem ishodu kakav je u svojem najradikalnijem obliku smrt. Baš stoga što je konačan i smrtan, čovjeka bi sama ta spoznaja, da nema *animal spirita*, mogla blokirati u bilo kakvoj akciji. No, ako on ipak nastoji biti aktivan i nastoji proživjeti život kako najbolje zna, trseći se da iskoristi sve što može i skupljajući iskustva kao kakvo veselo dijete koje se *igra* unatoč tome (ili možda baš zato) što zna da će toj igri jednom doći kraj, onda ga ni manje teški ili manje vjerojatni ishodi

od smrti neće obeshrabriti u nastojanju da ide dalje. Prirođeno je dakle svakom živom biću da se bori za opstanak, a čovjeku koji je k tome i razumska životinja (Aristotel) upravo taj razum može smetati u tome da bude aktivan. Jer, budući da ima razum, onda i razumije da mu u svakom trenutku prijete kraj pa mu stoga treba nešto što će ga zaigrati, da bi sam sebe lakše prevario, odagnao crne misli i uvjerio se da biti aktivan ima smisla, iako u konačnici taj smisao dokida sama njegova smrtnost. Tom energijom pokretan on ide dalje, a da nje nema, da ga ona napusti (ili kada ga napusti), on ne samo da prestaje biti čovjekom nego naprosto prestaje biti živ. *Animal spirit* je stoga nevidljiva sila, pokretačka energija koja prebiva u živima, čini ih živima i uvjetuje da su živi.

Keynes ta opažanja potom seli na ekonomski teritorij pa kaže da »to pak, na žalost, znači ne samo da je po veličini prenaplašen pad privredne aktivnosti već i da je ekonomsko izobilje isuviše ovisno o političkoj i društvenoj klimi koja pogoduje prosječnom poslovnom čovjeku« (Keynes 1936/1987: 104):

»Ako strah od laburističke vlade ili New Deala potiskuje poduzetništvo, onda to ne mora biti posljedica ni razumnog proračuna ni urote s političkim ciljevima već samo posljedica poremećaja istančane ravnoteže spontanog optimizma. U procjenjivanju posljedica investiranja moramo dakle uzeti u obzir živce i hysteriju, pa čak i probavu i utjecaj vremena na raspoloženje onih o čijim spontanim djelatnostima ona uvelike ovisi.« (Keynes 1936/1987: 104)

Ekonomski i politički ciklusi ne moraju dakle uvijek biti posljedica razumske procjene tržišnih ili političkih aktera, već naprosto, kaže Keynes, posljedica poremećaja njihovog spontanog optimizma, poriva koji nije ni racionalan ni iracionalan već proizlazi iz ljudske prirode kao takve, njene nesavršenosti i tjelesne determiniranosti. No, napominje Keynes, »ne bi odatle trebali zaključiti da sve ovisi o valovima nerazumnih psiholoških poriva. Sasma suprotno, stanje dugoročnih očekivanja često je postojano, a čak i kada nije, drugi se utjecaji međusobno potiru« (Keynes 1936/1987: 104).

»Mi se samo podsjećamo na to da one ljudske odluke bez obzira jesu li osobne, političke ili ekonomske, koje utječu na budućnost ne mogu strogo ovisiti o matematičkoj nadi jer temelji za takve proračune ne postoje, podsjećamo na to da je naš urođeni poriv aktivnosti razlog što se kotači okreću, razumom biramo između mogućnosti kako najbolje znamo, proračunavamo gdje možemo, ali često se u traženju poticaja vraćamo na hirove, osjećaje i slučaj.« (Keynes 1936/1987: 104)

Spominjanjem hirova i osjećaja, Keynes se približava filozofiji Davida Humea. Hume kaže da nas vode emocije i strasti, dok je razum tek njihov rob (Hume 1958: 415). Razum dolazi naknadno, on samo pomaže u ostvarenju emocionalnih ciljeva, on je tek instrumentarij u epistemički ograničenim, ali osjetilno nabijenim situacijama.

Humeova pretpostavka čovjeka kao aktivnog subjekta koji je bačen u svijet o kojem malo ili ograničeno zna, ali ipak djeluje, podsjeća uvelike na Keynesov spontani optimizam i *animal spirit* koji nas tjera naprijed unatoč tome što

3

Budući da govori o znatnom uplivu države koja bi trebala planirati punu zaposlenost, te o prevelikim razlikama u bogatstvu pojedinaца, Keynes »riskira« usporedbe s Karlom Marxom, no kroz svoje istupe on se ipak pozicionira kao »čuvar«, a ne kao »revolucionar« ili »rušitelj« postojećeg sustava. Kaže, primjerice, da »nije preuzimanje vlasništva nad sredstvima za proizvodnju ključna stvar

koju država mora učiniti«, kao i da je »potrebne mjere podružljavanja moguće uvoditi postupno i bez prekida općih društvenih zasada« (Keynes 1936/1987: 213).

4

»Stanje dugoročnih očekivanja« naziv je poglavlja unutar *Opće teorije* u kojem Keynes uvodi i pojašnjava pojam *animal spirit*.

ćemo možda činiti greške. Činit ćemo ih jer se ne ponašamo uvijek logički-racionalno, a ne ponašamo se tako jer, kaže Keynes, temelji za racionalne odluke i matematičke izračune ponekad jednostavno ne postoje. Ono što Keynes zove spontani optimizam, Hume naziva ropstvo strastima, a u oba slučaja pojmovi su i pozitivno konotirani u smislu životne energije koja nam omogućava opstanak, bez obzira što je opstajati tako teško kada se kao mač nad glavom klati teret vlastitih pogrešnih odluka. U oba pristupa može se osjetiti stanovita egzistencijalistička pozicija: *sada si tu, sam i slab, nemaš se na što osloniti jer ničega nema osim tebe samog, ali nemaš kuda, nego nositi svoju muku kako najbolje znaš i umiješ*. No, ipak nema kod Humea i Keynesa takve mučnine i težine: čovjek se prilagođava i u tome može i uživati. Spontani životni optimizam i osjetilni svijet pomažu u prevladavanju pukotina razuma.

Otuda onda proizlazi da se upravo u tim naoko iracionalnim porivima kriju modusi ponašanja koji će povećati stupanj racionalnog unatoč tome što takve intuitivne i na osjećajima i strastima utemeljene odluke nemaju previše veze sa strogim logičkim pravilima. To tvrdi i Gerd Gigerenzer koji »intuicijom, slutnjom ili ‘osjećajem iz trbuha’ označava sud koji se u svijesti pojavljuje brzo, čijih razloga nismo potpuno svjesni i koji je dovoljno jak da na temelju njega djelujemo« (Gigerenzer 2009: 24). Gigerenzer se nadalje pita smijemo li vjerovati našim intuicijama i slutnjama te dodaje kako odgovor na to pitanje razdvaja ljude na skeptične pesimiste i strastvene optimiste. Prema tom optimističnom stajalištu, kaže Gigerenzer, »ljudi obično znaju što treba raditi, premda ne znaju zašto, no pravo pitanje nije treba li imati povjerenje u slutnje, nego kada se na njih možemo osloniti« (ibid., 25).

Ne znači, dakle, da u potpunosti trebamo odbaciti stroga logička pravila, no ponekad je bolje reagirati na prvu loptu, povesti se za osjećajem iz trbuha, odnosno primijeniti nesvjesno izabrana provizorna pravila koja će dotičnoj situaciji možda biti primjerenija od strogih i hladnih općih logičkih pravila. Racionalno postupanje ne uključuje dakle samo logička pravila u klasičnom smislu nego racionalno može biti i ono što je naoko iracionalno, a naoko je takvo jer je nesvjesno i jer nije rezultat matematičke kalkulacije već unutarnjeg osjećaja koji se, međutim, ipak ne rađa u trbuhu, nego u mozgu:

»Kolokvijalni izraz za provizorna pravila upotrebljavam kao sinonim za ono što u znanstvenom žargonu zovemo heuristikama. Provizorno pravilo je posve različito od knjigovodstva razloga ‘za’ i ‘protiv’; ono pokušava pogoditi najvažniju informaciju, i zanemaruje sve ostalo... Te heuristike iskorištavaju evoluiranu sposobnost mozga.« (Ibid., 26)

Akerlof i Shiller (2009) dali su detaljnu interpretaciju Keynesovog *animal spirit* koji je, navode, ključan pojam kejnezijanske doktrine, jednako kao što je nevidljiva ruka Adama Smitha ključni pojam klasične ekonomije.

»Keynes smatra da većina ekonomskih aktivnosti rezultira iz racionalnih ekonomskih motiva, ali i da su mnoge vođene *animal spiritom*. Ljudi imaju neekonomске motive. I nisu uvijek racionalni u ispunjavanju svojih ekonomskih interesa. Prema Keynesovom mišljenju, upravo su ti životinjski nagoni glavni razlog postojećih ekonomskih fluktuacija.« (Akerlof i Shiller 2009: IX)

Akerlof i Shiller kažu da nas Keynesovi pogledi o tome kako *animal spirit* pokreće ekonomiju dovode do uloge države u ekonomskim ciklusima pri čemu uvode primjer *sretnog doma (happy home)* koji, kažu ovi autori, korespondira s Keynesovim shvaćanjem odnosa između tržišta i državne intervencije, kakav bi on trebao biti (Akerlof i Shiller 2009: IX). Ideja sretnog doma tumači se kroz pravilan odgoj djece pri čemu taj odgoj ne treba biti ni previše strog, jer se gušenjem slobode guši i kreativnost djeteta te se riskira da potisnuta

energija kasnije ne provali u još opasnijem obliku, ali ni previše liberalan jer to može rezultirati raspuštenošću, skretanjem s pravog puta i slično. Treba, dakle, djetetu ostaviti što veću slobodu, ali ipak u kontroliranim uvjetima; treba mu omogućiti da izražava slobodnu volju, ali uz nadzor kako se dijete ne bi previše otelo kontroli. To je uloga roditelja u primjeru sretnog doma (da bdije nad djetetom), a u slučaju uspješne ekonomije, to je uloga države (da bdije nad tržištem, no što je manje moguće). Ukoliko se pak tržište prepusti samome sebi, moglo bi utonuti u svoje »poroke«; paniku, nezaposlenost, čak i nacionalizam u smislu lošije pozicije manjina, naglih prijelaza iz izobilja u siromaštvo i slično. Sve bi to, dakle, mogla biti posljedica potpuno slobodnoga tržišta jer u takvim uvjetima do izražaja dolaze neekonomski motivi tržišnih sudionika kojima vlada *animal spirit*, a to su primjerice (ne)povjerenje, strah, negativna očekivanja, korupcija, neravnopravnost i slično. Tumače to Akerlof i Shiller koji, uz to što povlače paralelu s klasičnom ekonomijom, spominju i vezu sa srodnim, ali modernijim pravcem, teorijom racionalnih očekivanja, te novom klasičnom ekonomijom koja se, kažu, u Americi utjelovila kroz *reganizam*, u Velikoj Britaniji kroz *tačerizam* i tako dalje (Akerlof i Shiller 2009: XI). Sve su to, dakle, ekonomske doktrine i političke stranke koje vjeruju u sve-moć tržišta i umanjuju ulogu i obvezu države da reagira u osiguravanju svima jednakih radnih i socijalnih prava.

Pitanje je, međutim, do koje je razine država koja postavlja *pravila* potrebna, korisna i nužna, ako uopće jest potrebna, korisna i nužna, a kada postaje nepotrebna i kontraproduktivna, u smislu ograničavanja kreativnosti i sloboda. Društva koja izrazito promoviraju slobodu volje, mišljenja, pa analogno i slobodu tržišta, često ne mare za svoje najslabije karike: u ime očuvanja te tobožnje slobodne volje, ljudi se puštaju da se »tuku« u društvenim arenama prepušteni svojim *animal spiritima* pri čemu jači izlaze kao pobjednici, a slabi ne uspijevaju izboriti mjesto pod suncem. To je borba za opstanak, koja je prirodna i animalna, ali i vrlo surova. Tu onda nastupaju pravila i konvencije postavljeni odozgo, od strane države, kao nekog metasubjekta koji bi trebao nadgledati tu borbu, sprječavati sukobe i poravnavati pretjerane razlike. Potreba za postojanjem takvog »čuvara« proizlazi iz stajališta da se tržište, ali ne samo tržište nego i cijelo društvo, ne može samo vraćati u ravnotežu, čega je posljedica siromaštvo, nejednakost i velike razlike među pojedincima i slojevima. Zanimljivo je humanost, etička komponenta. Ukoliko društvo pak želi istaknuti tu komponentu, a ne na nju zaboraviti, nastojat će uspostaviti stanovitavna pravila odozgo, u vidu državne intervencije i zaštitnih mehanizama koji će jamčiti da građani ipak ne budu prepušteni samo zakonima tržišta, već da i oni koje taj zakon istisne imaju zajamčena ljudska prava kroz barem minimalni zdravstveni, socijalni, obrazovni standard. Razina prava koje jamči država, a koja izjednačavaju startne pozicije ali predstavljaju i svojevrсни socijalni »zračni jastuk«, etička su potka demokratskih društava koja se materijalizira u političkim opcijama i pravcima, pri čemu normiranje u svrhu postizanja ravnoteže baštini intervencionistička doktrina koja odgovara poziciji »ljevice«, dok ova druga pozicija, države koja manje brine za mehanizme zaštite, pripada »desnici«.

Ovo je, međutim, prilično površan pogled na obje ove opcije, prije svega na *desnu* koja deklarativno promovira slobodu. Budući da se desnica više no ljevica oslanja na tradiciju, što povlači konzervativizam, praktički se zalaže i za cementiranje postojeće situacije pa se jednom stečene pozicije prenose s koljena na koljeno, otežavajući startnu poziciju novim generacijama iz nižih klasa. Pojedinci su, dakle, uvelike determinirani svojim obiteljskim *backgroundom*, pa su samo naizgled slobodni ili im je barem, ukoliko je taj *background* slab,

puno teže no što bi im bilo da tih *nevidljivih pravila* nema. Iz toga proizlazi da je ideja o slobodi tržišta, koja je vezana za ideju slobodnog pojedinca koji može snagom vlastite volje i kompetencija izboriti poziciju u društvu koju želi i kakva mu pripada – obični mit. Ona je mit zato što nepostojanje jasnih pravila igre ne znači da pravila ne postoje. Ona postoje, ali nisu jasno definirana, nisu transparentna, ali su jako snažna: ona guše, iako se u njih ne može uprijeti prstom, i stežu, iako ih je nemoguće raskinuti. Takva su pravila manje vidljiva, nisu centrirana i stoga su teže uhvatljiva i time perfidnija. Ona nisu svima poznata niti su za sve ista. Borba koju, dakle, nude zagovaratelji slobodnog tržišta samo je prividno ravnopravna. To je onda polazišna točka za kontra stav koji promiče *ljevica*: sloboda nije svima dostupna. Slobodu je stoga potrebno uvijek iznova izboriti što znači da je uvijek iznova potrebno nešto izravnati, omogućavati svima istu startnu poziciju. Samo to, dakle, jamči slobodu pojedincima. To se može uvođenjem jasnih pravila, koja će stoga biti etički opravdana, no do koje granice? Gdje je točka iza koje takva intervencija više šteti nego koristi; gdje završava jedna vrsta diskriminacije, a započinje druga? Gdje treća strana, odnosno država, počinje zloupotrebjavati položaj, kočiti napredak i zaista sputavati slobodu? Je li treća strana u vidu države uopće racionalna i što znači racionalnost iz »božanske perspektive«? Podrazumijeva li ona etičnost?

Ako se krene od pretpostavke da je nužnost državnog interveniranja u funkciji etike, znači li to onda da je neetično ponašanje na individualnoj razini izvor iracionalnosti koja do neravnoteža i dovodi?

Za Keynesa, spontani optimizam ne može biti zahvaćan na taj način: za čovjeka je prirodno da djeluje, prije nego ne djeluje, pa ispada da je *animal spirit* istovremeno i izvor iracionalnosti i izvor kreativnosti, bez njega ne bismo činili ništa, ni dobro ni loše, i u tom smislu ne da se etički prosuđivati. Izvor iracionalnosti jest, dakle, i u našem životnom optimizmu i u usađenom porivu da djelujemo, upravo zato što živimo. No, glavna okosnica Keynesovog učenja, a onda i glavna determinanta kroz koju on promatra ljudsko ponašanje, pa i odlučivanje, bilo ono racionalno ili iracionalno, je: neizvjesnost. Zbog neizvjesnosti u kojoj se permanentno nalazimo, mi nemamo parametara da bi razumski kalkulirali, mi naprosto ne znamo što nam budućnost nosi, mi ne znamo što je bolje i što bi trebalo učiniti, a ne znamo jer ne možemo znati kakve nas nepredviđene okolnosti čekaju. A okolnosti su uvijek nepredvidljive jer je nepredvidljiva i ljudska priroda: ona je kreativna, inovativna, neuhvatljiva, pa kako onda znati kako će se stvari posložiti i što je najbolje učiniti? Ukoliko ne možemo kalkulirati, a ne možemo jer nema temelja za kalkulaciju, izuzev iskustava i kretanja u prošlosti, mi ne možemo razumom ni donositi racionalne odluke, no ipak se možemo ponašati racionalno u ograničenim spoznajnim uvjetima. U takvim uvjetima mi smo zapravo racionalni, i onda kada se ponašamo po hiru (jer ako bi odluka tražila sezanje izvan granica razuma, onda je razumno odlučiti prema hiru), i onda kada se priklanjamo društvenim konvencijama i ponašanju većine (jer pretpostavljamo da *većina zna bolje*, da *više ljudi više zna*, da *njih puno ima bolje informacije od mene samog...*).

O neizvjesnosti kao centralnom pojmu Keynesovog tumačenja ljudskog ponašanja, koje je pak u osnovici njegove ekonomske doktrine, piše Lord Robert Skidelsky u knjizi *Keynes: povratak velikana*. Iz Skidelskyjeve interpretacije proizlazi, dakle, da je upravo neizvjesnost ključan pojam keynezijanskog *decision-makinga*, a ona uključuje i hir i životnu silu i emociju i konvenciju i slučaj. Sve su to motivi za djelovanje koji se protežu s onu stranu razuma, ali ne znači da nisu razumni u danim uvjetima. Kada razum i računanje ne poma-

žu, a to je glede budućnosti gotovo uvijek slučaj, nema druge nego se osloniti na *animal spirit*. Skidelsky navodi da Keynes kritizira račun vjerojatnosti pa kaže da je izračunavanje rizika obična konvencija kojoj pribjegavamo kako bismo si olakšali poziciju prema budućnosti punoj nepoznanica. Time si samo utvaramo da nešto možemo predvidjeti, olakšavamo si život pripisujući odlukama nekakav rezon koji se ustvari ne temelji ni na čemu. Ekonometrija se pak većinom temelji na prošlim događajima. Regresijskom analizom moguće je na temelju prošlih vremenskih nizova pronaći vezu među varijablama pa se onda ta veza projicira u budućnost. No, takav račun za Keynesa također nema puno smisla jer što nam prošlost može reći o budućnosti kada je sve toliko podložno promjenama da zakonitosti koje smo uočili mogu predstavljati tek prazne konvencije usvojene s ciljem da si krajnje neizvjestan život učinimo sigurnijim? Statistika se ionako uvijek može nekako prilagoditi, a život se nekad jednostavno ne da ugurati ni u kakvu statističku formu (Skidelsky 2011: 111–112).

Iz toga proizlazi i da je osnovni izvor iracionalnog ponašanja za Keynesa: nedostatak informacija, pogotovo informacija o budućnosti. No, Skidelsky napominje da ipak nije jasno misli li Keynes na epistemološku neizvjesnost ili ontološku neodređenost (Skidelsky 2011: 111). Zato nam i jest potreban *animal spirit* da bismo, onda kada nam razum više ne pruža oslonac, naprosto »presjekli« i donijeli odluku pod utjecajem hira, koji može biti potaknut nekim proizvoljnim faktorom koji stiže iznenada posve neočekivano i djeluje kao kap koja preljeva čašu.

Keynes u *Raspravi o vjerojatnosti* daje sljedeći primjer:

»Je li naše očekivanje da će kišiti kada izađemo u šetnju uvijek *vjerojatnije* ili ne, ili je *manje* vjerojatno nego ne, ili je *jednako* vjerojatno nego ne? Spreman sam dokazivati da u nekim prilikama nijedna od tih alternativa nije održiva i da se mora pojaviti jedan proizvoljni faktor da presudi za ili protiv kišobrana. Ako je barometar visok, ali su oblaci crni, nije uvijek nužno da bi jedno prevladalo drugo u našoj pameti, ili čak da bismo ih morali izjednačiti – iako bi bilo racionalno dopustiti da nam presudi hir i da ne gubimo vrijeme u raspravi.« (prema: Skidelsky 2011: 109)

Interpretirajući Keynesa, Skidelsky dalje kaže:

»Hir ovdje nije iracionalan: racionalno je djelovati po hiru kada nemamo načina doznati što budućnost nosi. Keynes ljude shvaća kao racionalne, a ne iracionalne. Samo je on zastupao generalniju teoriju racionalnosti nego klasični i novi klasični ekonomisti. Racionalno vjerovanje ne može se izjednačiti s istinitim vjerovanjem. (...) 'Hir' iz *Rasprave o vjerojatnosti* koji je u *Općoj teoriji* postao 'životne sile' opisan je kao racionalan ili barem razuman uz dano stanje znanja. To je u skladu s Keynesovim stavom da sreća igra mnogo veću ulogu u uspjehu ili neuspjehu nego objašnjivi uzroci koje naknadno izmišljamo.« (Skidelsky 2011: 110)

Čovjek dakle naprosto ne može znati što mu budućnost nosi, on nema ni parametara ni mjere da na temelju njih prosuđuje, on ne zna, i u tom je trenutku sklon presuditi na temelju hira, proizvoljnog faktora ili *životne sile*. No, to nije iracionalan potez, iako on možda i neće biti u skladu s onim što će uslijediti. Racionalnost, naime, ne povlači donošenje *prave* odluke, nego ponašanje razumno u danim okolnostima. Kada nema parametara za biti racionalan u klasičnom smislu i kada priroda odluke seže izvan granica razuma, onda je donijeti bilo kakvu odluku razumnije nego čekati i kalkulirati jer se kalkulirati nema na temelju čega. Keynes kaže:

»U tim pitanjima nema znanstvene osnove na kojoj se može utvrditi bilo kakva izračunljiva vjerojatnost. Mi naprosto ne znamo.« (prema: Skidelsky 2011: 110)

Dok, dakle, kod Keynesa razum ponekad jednostavno ne može dati odgovor na pitanje što je ispravno pa nema druge nego se prepustiti hiru, emocijama ili životnoj sili koja će nas u tom graničnom trenutku povući naprijed, za Humea je »razum u potpunosti nemoćan u sferi radnje« (Stroud 1977: 157).

Kako Stroud tumači, ne samo da ne može ponekad dati odgovore na pitanja nego se u razumu nikad ne krije motivacija za naše djelovanje, niti razum takvu motivaciju uopće može proizvesti. Ono što potiče na akciju svojevrstne su sklonosti ili odbojnosti prema budućim ishodima naših akcija. Mi ne možemo biti indiferentni prema potencijalnim posljedicama tih akcija, nego moramo preferirati jedno stanje pred drugim, kako bi se u nama uopće mogla roditi želja, emocija ili strast da bismo djelovali u određenom pravcu. I tek tada dolazi razum, više kao sredstvo, tek da pronade način i utre put do cilja koji je projicirala emocija. Razum je u tom smislu tek rob strasti, on je impotentan u sferi bilo kakve akcije i nemoćan da proizvede bilo kakvu vrstu poticaja koji bi kvalitetom nalikovao nečem već postojećem što nas je nagnalo da djelujemo, a da bi se onda možda mogao suprotstaviti. U tom smislu je i sukob između razuma i emocija nemoguć. Razum stiže naknadno, kako bi služio i pokoravao se emocijama koje su se u nama rodile jer smo imali stanovitu sklonost ili odbojnost prema ishodu određene radnje (Stroud 1977: 156–157). Dakle, uzroci svih naših djelovanja su sklonosti ili odbojnosti prema posljedicama budućih akcija prema kojima nismo indiferentni. Početni impuls je emocija, a razum je tek logistika koja omogućava realizaciju.

Kao i kod Keynesa, djelovati po hiru ili emociji nije posve iracionalno, jer kada razum ne može dati poticaj, tada je jedino i moguće postupiti po nečemu što će nas na bilo kakvu akciju nagnati. Izvor iracionalnosti u tom je smislu isti, ali ostaje pitanje je li to iracionalnost. Ako racio sam ne može dati odgovor, tada ni ono što bi mu možda proturječilo ne može biti iracionalno. *Animal spirit* ili životna sila je kod Keynesa ono što nas vuče naprijed, baš kao što su kod Humea to emocije i strasti. No, Keynes ipak ne odbacuje u potpunosti razum kao potencijalnog kreatora neke akcije. Tamo gdje je moguće odlučiti na temelju mjerljivih parametara, možda ćemo to i učiniti, međutim, je li to i kada uopće moguće? O većini stvari, barem onih koje se tiču budućnosti, a takve su pretežito situacije koje traže akciju, mi gotovo ništa ne znamo. Možemo o njima suditi na temelju matematičkih proračuna iz prošlosti ili pak onoga što nam se sada događa, ali je ljudska priroda puna nepredvidljivih iskakanja, pa se u zbroju svih tih iracionalnosti teško voditi stabilnim parametrima. U tom nas trenutku vodi hir, a presuđuje slučaj. Kod Humea je situacija još radikalnija glede nemoći razuma: bilo koja naša akcija može biti potaknuta jedino osjećajem koji se javlja glede ishoda. Ravnodušnost nas neće pokrenuti ni na što, jer tada ostaje samo razum, a razum sam je nemoćan. No, ostaje ta refleksija prema ishodu. Kod Keynesa pak ni ishod nije uvijek ključan: nema projekcije, odlučujemo u trenutku. Izvor iracionalnosti više nije partikularan: izvor iracionalnosti je čovjek sam.

Literatura

Akerlof, George A. i Shiller, Robert J. (2009): *Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism*. Princeton University Press. Princeton.

Ariely, Dan (2009): *Predvidljivo iracionalni*. V. B. Z. Zagreb.

Gigerenzer, Gerd (2009): *Snaga intuicije*. Algoritam. Zagreb.

Hume, David (1951): *Theory of Knowledge*. (Ur. D. C. Yalden-Thomson). Nelson. Edinburgh.

Hume, David (1958): *Treatise of Human Nature*. (Ur. L. A. Selby-Bigge). Oxford University Press. Oxford.

Keynes, John M. (1936/1987): *Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca*: Predgovor. Cekađe. Zagreb.

Keynes, John M. (1936): *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Dostupno na: <http://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory/ch12.htm>.

Mishkin, Frederick S. (1996): *The Channels of Monetary Transmission: Lessons for Monetary Policy*, NBER Working paper series (online), Working paper 5464. Dostupno na: www.nber.org/papers/w5464. Pristup: 27. prosinac 2007.

Mishkin, Frederick S. (2004): *The Economics of Money, Banking, Financial Markets*. Pearson: Addison Wesley. Boston.

Perišin, Ivo; Šokman, Antun i Lovrinović, Ivan (2001): *Monetarna politika*. Fakultet ekonomije i turizma »Dr. Mijo Mirković«. Pula.

Skidelsky, Robert (2011): *Keynes: povratak velikana*. Algoritam. Zagreb.

Stroud, Barry (1977): Hume. *The Arguments of the Philosophers*. Routledge. London.

Aneli Dragojević Mijatović

Keynes' *Animal Spirit*

Philosophical Aspects of the Theory of John Maynard Keynes on Causes of Economic Crises and the Justification of the State Intervention

Abstract

In his book General Theory of Employment, Interest and Money (1936) English economist John Maynard Keynes underlines the importance of the psychological approach in economical decision making. He explains this factor relying on the ancient philosophical concept of the animal spirit. According to Keynes, animal spirit governs human behavior and attitudes. Such individual decisions may engender imbalances and crises which should be harmonized and stabilized by some external intermediary. Keynes claimed that the state may assume the role of such intermediary. The role of the state is to develop institutional framework which is capable to prevent or to correct some anomalies produced by the free market economy. In the paper I attempt to underline the certain similarity between Keynes' animal spirit and Hume's perception of passion as the motivator of human action.

Key words

John Maynard Keynes, David Hume, animal spirit, decision making, irrationality, global crisis, free market, state intervention